

NÉPÜNK SZAPORODÁSA.

ÍRTA:

DR. KENÉZ BÉLA

MINISZTERI SEGÉDTITKÁR.

Népünk szaporodása,

I.

Mielőtt szaporodásunk alakulását az utolsó népszámlálások adatai szerint szemügyre vennénk, érdemes lesz egy futó pillantást vetni népese-désünk történetére, a melynek tisztázása körül Acsádynak és Földesnek vannak nagy érdemei.¹ Hazánk múltjában nincsenek a népesség számát közvetlenül megállapító források és így a lélekszám megállapítása csak közvetett utón, leginkább az adóztatás céljából készült összeírások alapján történhetik. Ez összeírásoknak (urbáriumoknak, tizedlajstromoknak) azonban a népesség számának helyes és teljes megállapítása szempontjából két lényeges hiányosságuk van: az egyik az, hogy nem terjednek ki az állam egész területére, a másik meg az, hogy egyáltalában csak az adóköteles népességre vonatkoznak, miután az adómentes osztályokra (a nemességre, papságra, katonaságra) az adóztatás céljából készült összeírások a dolog természete szerint nem terjedhettek ki. Ha ilyen módon a népesség számának megállapítása nem vihető is keresztül pontosan, adatainkból mégis világosan kibontakozik irtózatoss képe annak a rettenetes vérvesztésnek, amelyet hazánk a letűnt századokban beháborúk, járványok, a külső ellenségekkel, kivált a törökkel folytatott huzamos küzdelem és a meg-megújuló szabadságharcok alatt szenvedett. Míg ugyanis egy a XV. század végéről ránk maradt adóösszeírás nyomán a magyar állam mai területének akkori népességét Acsády 4–5 millióra becsüli, ez az akkori viszonyok közt bizonyára tekintélyes és hazánk jelentős politikai szereplését is érthetővé tevő lélekszám a később következő századokban szomorúan aláhanyatlott. Hatvan év alatt az országnak a Habsburgok uralma alá tartozó részé-

¹ L. különösen Acsády: Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában (Magyar statisztikai közlemények. Új folyam, XII. k., Budapest 1896.) és Földes: Adalékok a gyarmatosítás történetéhez Magyarországon. (Közgazdasági értekezések, I. k., Budapest 1902).

ben – a melyről adataink vannak – a jobbágytelkek száma több mint felével apadt meg, a mi a lakosság körülbelül hasonló arányú megfogyását jelentené. A következő korszakban, a melyet a törökök dűlása, a felszabadító háború meg a nemzeti felkelések okozta veszteségek és (a XVIII. században) egy vészes pestis csapásai¹ tesznek emlékezetessé, a népesség még jobban megtizedelődött, úgy hogy az 1715-iki és az azt helyesbítő 1720-iki adóösszeírásból kideríthetőleg az akkori Magyarország összes népessége alig valamivel több mint két és fél millióra becsülhető. Az ország egyes vidékei (kivált az Alföld) úgyszólván teljesen elnéptelenedtek. így pl. a kalocsai érsekség alig számolt 12 plébániát, Békésmegye egész lakossága a hétezeret sem érte el, Baranyamegye teljes népessége nem tett többet visszafoglalásakor 3-4000 léleknél. Erdély népessége akkor aránylag sokkal sűrűbb volt mint Magyarorszáé: a mai Magyarország kb. 1 millió 800.000 lakosa mellett Erdély több mint 800.000, tehát csaknem félmillió lakost mutatott fel. Ez a számarány, a melynél – tudjuk – a mai a Királyhágón túli részek rovására sokkal kedvezőtlenebb, érthetővé teszi az erdélyi fejedelemség jelentékeny politikai súlyát is, szemben a meggyérült népességű Magyarországgal, a melynek kipusztult voltát egyebek között jellemzően világítja meg az 1723. évi XVIII. t.-czikk (de praediis impopulandis) bevezetése: «az országban itt-ott olyan puszták is találhatók, amelyeken még épületek és lakóházak láthatók.»

Az imént előadott körülmények közt valóban nagy szükség volt népesedésünk történetének arra a szerencsés fordulatra, amely a XVIII. század elején bekövetkezett. A törökök kiűzése után népünknek végre a béke áldásaiban volt része s a szaporodásnak ennek következtében önmagától előálló természetes folyamatát még rohamosabban gyorsították azok a nagyarányú telepítések, a melyek jelentékeny kedvezésekkel igyekeztek benépesíteni különösen a kipusztult, népességében megtizedelt délvidéket. Ez az áramlat egyébként, amely az állam népességének mestéfségés eszközökkel való emelését tűzte ki célul, nem volt csupán hazánkra szorítkozó, elszigetelt jelenség. Európaszerte homlokterbe jutott az a törekvés, hogy a folytonos háborúk és nagy járványok által elfogyasztott népességet szaporítani kell, mivelhogy az állam jólétének alapja a népesség mentül nagyobb termelő erejében, tehát a népesség minél nagyobb számában van. Ennek a statisztikusok közül valamivel később kivált Süßmilch által képviselt felfogásnak a vissz-

¹Az 1707-ben kitört és 1720-ig minduntalan megújult pestis szörnyű pusztításairól fogalmat alkothatunk abból az adatból, hogy Abaújmegyében a lakosság több mint felét ölte meg s Brassó városában és vidékén két esztendő alatt (1718-1719) 17.439 volt áldozatainak száma.

hangja volt nálunk az 1723. évi Cili. t.-cz. «de itnpopulatione regni», amely a bevándorlóknak nagy kedvezményeket ad és az ugyanezen évi CXVII t.-czikk, a mely tizenöt évig tartó teljes adómentesség biztosítása mellett külföldi kézművesek behívását rendeli el. A III. Károly alatt megindult, kivált Mercy tábornok nevéhez fűződő telepítések erőteljes folytatásra találtak Mária Terézia alatt, akinek főképp Clary segítségével véghezvitt nagyarányú telepítési akcióját érdekesen világítja meg az az adat, hogy 1768-tól 1771-ig, tehát 4 év alatt a Bánságban 17.000 személy telepedett le, a mely szám az akkori viszonyok közt valóban tekintélyesnek mondható. A II. József által is rendszeresen és nagy erélylyel folytatott gyarmatosítási politikának és a hosszú békének az áldásos következménye aztán az, hogy a József-féle népszámlálás (1787) a magyar állam mai területén Q,3Q4.300 lelket talált, vagyis körülbelül háromszorosát az 1720-iki lélekszámnak.

Ez első népszámlálás óta népességünk szaporodásáról a következő népszámlálási adatok tájékoztatnak (megjegyzendő, hogy a régibb adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért itt csak a polgári népesség vesszük számításba):

Év	Összes (polgári) népesség	Népnövekedés szám szerint	Népnövekedés %-ban	Évi átlagos népnövekedés %-ban
1787	9,394.300	—	—	—
1850	13,191.553	3,797.253	40.42	0.64
1857	13,768.513	576.960	4.37	0.61
1869	15,417.327	1,648.814	11.91	0.93
1880	15,642.102	224.775	1.46	0.15
1890	17,349.398	1,707.296	10.91	1.03
1900	19,122.340	1,772.942	10.22	0.97

A József-féle népszámlálás végrehajtása óta eltelt 113 esztendő alatt tehát a magyar királyság népessége több mint megkétszereződött ugyan, de azért ez a szaporodás nem mondható a többi európai népekéhez képest kedvezőnek, ha meggondoljuk, hogy pl. Anglia és Wales népessége 90 év alatt (1801-1891) több mint háromszoros nagyságot ért el. Norvégia lakossága 75, Németországé 76 év alatt, Svédországé 90 év alatt megkétszereződött. Különösen feltűnő az 1869-1880-iki időszak rendkívül gyenge szaporodása, mit az 1872-1873-iki nagy kolera pusztításainak rovására írhatunk s a miről alább bővebben lesz szó.

II.

Hogy helyesen ítélhessük népességünk szaporodási arányának kedvező vagy kedvezőtlen volta fölött, szükséges, hogy népünk

növekedését a nemzetközi adatok világitásába is beállítsuk a következőképen:

Ország	Év	Népesség	Év	Népesség	Szaporodás		Egy évi szaporodás ‰-ban
					abszolút számokban	‰-ban	
Európai Oroszország (Finnország nélkül) ...	1851	62,086.000	1897	112,920.053	50,834.053	81.88	1.31
Németalföld ...	1849	3,056.879	1899	5,103.353	2,046.474	66.95	1.03
Dánia ...	1850	1,470.747	1900	2,449.540	978.793	66.55	1.03
Portugália ...	1854	3,499.121	1900	5,428.659	1,929.538	55.14	0.96
Németország ...	1850	35,397.000	1900	56,345.014	20,948.014	59.18	0.93
Norvégia ...	1845	1,328.471	1901	2,231.395	902.924	67.97	0.93
Nagybritannia ...	1851	27,368.736	1901	41,454.262	14,085.526	51.46	0.83
ebből Anglia és Wales	1851	17,927.609	1901	32,525.716	14,598.107	81.43	1.20
Belgium ...	1846	4,337.196	1900	6,744.532	2,407.336	55.50	0.82
Ausztria ...	1850	17,534.950	1900	26,107.304	8,572.354	48.89	0.80
Magyar birodalom ...	1850	13,191.553	1900	19,254.559	6,063.006	45.96	0.76
Svájc ...	1850	2,392.740	1900	3,325.023	932.283	38.96	0.66
Olaszország ...	1852	24,347.806	1901	32,475.253	8,127.447	33.38	0.59
Spanyolország ...	1857	15,464.340	1897	18,089.500	2,625.160	16.98	0.39
Franciaország ...	1851	34,228.070	1901	38,595.430	4,367.360	12.76	0.26

Ennek a fél század szaporodását feltüntető s a szaporodás csökkenő mértékének rendjében összeállított táblázatnak az élén Oroszország áll, a mely nem is egészen ötven év alatt 82%-kal gyarapodott. Ha a fogyó népességű Írországot nem tekintjük, úgy Oroszország után nyomban Anglia és Wales következik, majd Németalföld, Dánia, Portugália és a Németbirodalom meg Norvégia. Az egyesült brit királyság csak ezután sorakozik. Hazánk nemzetközi állása a valóságos szaporodás tekintetében nem valami kedvező: a táblán mindössze négy olyan állam van, a melyeknek népessége Magyarországnál gyöngébben szaporodott. Svájc és három román állam: Olasz-, Spanyol- és Franciaország. A fejlődés e kedvezőtlen alakulását főképp az 1872-73. évi kolerának rovasára írhatjuk, a mely nemcsak dühöngése idején kívánt számos áldozatot, de azután is hosszú időre megrontotta népesedésünk alakulását. Ennek tulajdoníthatjuk azt is, hogy az egész ötvenéves korszakot véve tekintetbe még a szintén gyenge szaporodású Ausztria is elhagyott bennünket valami kevéssel. Újabban azonban határozottan a mi előnyünkre változott a helyzet. Míg ugyanis az 1850-től 1880-ig eltelt 30 év alatt Ausztria népessége 35.2%-kal gyara-

podott s a magyar birodalomé csak 18.6%-kal, addig az utolsó 20 esztendő a magyar birodalomban 22.3%-os, Ausztriában 17.9%-os szaporodást adott eredményül.

Pusztán az elért szaporodás végösszegeinek közlése azonban általános áttekintést nyújt ugyan, de nem ad tiszta bepillantást a népesedés kedvező vagy kedvezőtlen alakulásának tényezőibe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy ország, amelynek erős propagatív képességű népe hatalmas születési többlettel dicsekedhetik, de nagy mértékű kivándorlástól van sújtva, éppen akkora szaporodást mutathat föl, mint

Ország	10.000 lélekre esett évenként					
	1891—1900			1841—1900		
	Születési többlet	Vándorlási nyereség (+) vagy veszteség (-)	Valóságos szaporodás (+) vagy fogyás (-)	Születési többlet	Vándorlási nyereség (+) vagy veszteség (-)	Valóságos szaporodás (+) vagy fogyás (-)
Anglia és Wales ...	117	— 2	+ 115	123	— 3	+ 120
Európai Oroszország	136	— 27	+ 109	119	— 10	+ 109
Dánia ...	125	15	+ 110	116	— 10	+ 106
Finnország ...	126	+ 5	+ 131	104	+ 1	+ 105
Németalföld ...	141	— 14	+ 127	106	— 8	+ 98
Norvégia ...	138	— 27	+ 111	127	— 32	+ 95
Skócia ...	117	— 11	+ 106	129	— 34	+ 95
Németország ...	139	— 7	+ 132	113	— 19	+ 94
Magyar birodalom...	101	— 4	+ 97	106	— 13	+ 93
Belgium ...	99	— 1	+ 98	86	— 3	+ 83
Svédország ...	106	— 35	+ 71	108	— 26	+ 82
Svájc ...	92	+ 9	+ 101	79	— 4	+ 75
Ausztria ...	106	— 15	+ 91	76	— 3	+ 73
Olaszország ...	104	— 40	+ 64	86	— 19	+ 67
Franciaország ...	6	+ 10	+ 16	21	+ 4	+ 25
Spanyolország ...	51	— 6	+ 45	55	— 12	+ 43
Irország ...	46	— 100	— 54	56	— 120	— 64

egy stagnáló belső népességű, de szapora bevándorlástól táplált állam, pedig az egyező végeredmény ellenére is a két ország népesedésének alakulását egészen másképen kell megítélni. Amaz a nép fajfentartó ereje birtokában bizony tekinthet jövője elé, mert az a baj, a mely születési többletét fogyasztja: a kivándorlás oly gazdaságtársadalmi jelenség, a mely a mint keletkezett, megfelelő intézkedésekkel azonképen meg is szüntethető, ellenben a csekély születési többlet a fajfentartó erőnek részben nehezen orvosolható társadalomerkölcsi bajokon alapuló,

részben a faj végelgyengülését mutató csökkenése, a mely nagyon kedvezőtlen jövővel fenyegeti a népet annál is inkább, mert a bevándorlást, a mely az elmaradt természetes belső népnövekedést pótolja a bevándorlók származási országainak kellő intézkedései egyszer csak megszüntethetik s ezen a bevándorlás célpontját alkotó országnak nem igen van módjában segíteni.

Ez okból szükségesnek véljük, hogy az előbbi oldalon levő táblában a valóságos szaporodás mindkét tényezőjének: a születési többletnek (természetes szaporodásnak) és a vándorlások mérlegének Európa-szerte való állását is közöljük, külön az utolsó évtizedről és visszanyúlva az utolsó 60 esztendőre.¹

Látnivaló, hogy a felsorolt országok csaknem valamennyijének a a születési többletét erősen megapasztja a kivándorlás, de legnagyobb mértékben a súlyos gazdasági helyzetben lévő Írországot, a melyben az utolsó tíz esztendő alatt a kivándorlás okozta népvészesség több mint kétszerese volt a születések többletének. Jelentékeny vándorlási vesztesége volt még Olaszországnak, a hol a veszteség a születési többlet 38%-át, Svédországnak, a hol 33%-át és Oroszországnak, ahol 21%-át emésztette föl. A többi államokban ez az arányszám 1–20% közt váltakozik. Mindössze Franciaország és Finnország és az utolsó évtizedben Svájc népessége nyert a Afándormozgalm révén s jellemző, hogy Franciaország az utolsó tíz évben elért szaporodásának %-át a bevándorlásnak köszönheti s a születések többlete a valóságos szaporodásnak csak % részét szolgáltatta.

Ha végül Európát mint egészet tekintjük, azt látjuk, hogy népessége a letűnt században 185 millióról 398 millióra emelkedett, a mi 10.000 lélekre évenként átlag 77 főnyi szaporodást jelent, míg a bevándorlás révén roppant néptömegeket felszívó Egyesült-Államok népessége száz év alatt két millióról több mit 70 millióra nőtt, ami 10.000 lélekre számítva évenként 270 főnyi szaporodást jelent, vagyis három és félszer akkora gyarapodást, mint Európáé, a melynek egyes részeiben egyébiránt jelentékeny különbségeket látunk szaporodás tekintetében: Nyugat-Európában, a hová főleg a román nyelv család államait számítjuk, 10.000 lélekre csak 52, Közép-Európában (főleg germán államok) 81, Kelet-Európában (szláv államok) 95 főnyi volt évenként az átlagos szaporodás, a mihez még hozzá kell tennünk, hogy tüzetesebb történeti elemzés tanúsága szerint a román államokban az utolsó évtizedekben a szaporodás mértéke csökkenő irányt követett, míg a szláv népeknek erőteljes jövődjé fejlődést jósolhatunk.

¹ Dr. F. v. Juraschek: *Die Staaten Europas*. Leipzig, Brunn, Wien, 1904. 284. 1.)

III.

Eddig népszaporodásunk történetét és nemzetközi összehasonlításokkal megvilágított általános mértékét igyekeztünk bemutatni, a következő fejezetekben a népszaporodás alakulását hazánk különböző részeiben, továbbá a városokban és vidéken, majd pedig hitfelekezetek és végül nemzetiségek szerint fogjuk vizsgálni, befejezésül átpillantva Ausztriába is.

Az ország egyes vidékeinek különböző mértékű természetes szaporodása (születési többlete) meg az egy-egy területrészt népességét erősen fogyasztó kivándorlásnak, némely helyeken a bevándorlás népszaporító áramlatának hatása világossá teszi, hogy a népszaporodás vidékenként nagyon eltérően alakul. Annak a kérdésnek a vizsgálásánál, hogy mely vidékeken erős és hol gyenge a szaporodás, nem terjeszkedhetünk ki sem a József-féle, sem az 1851. és 1857-iki népszámlálások adataira, mert részint a számlálások módszerében mutatkozó lényeges eltérések, részint a gyakori és jelentékeny területi átcsatolások egy-egy törvényhatóság népességének, tehát szaporodásának is megállapítását a különböző korokban lehetetlenné teszik. Az alább következőkben, tehát csak az alkotmányos korszak kezdete óta végrehajtott népszámlálás eredményei alapján fogjuk a szaporodás területi alakulását vizsgálni, különös figyelmet fordítván a legutolsó két népszámlálás közt eltelt évtizedre.

Az 1869-1880 közt lefolyt tizenegy esztendő szaporodására az 1872-1873. évi nagy kolera ütötte rá pusztításai sötét bélyegét, tizenegy év alatt az anyaország 63 vármegyéje közül 33, tehát megyéinknek több mint fele fogyott (a városi törvényhatóságokat a megyékhez számítva). A szaporodás majdnem kizárólag az ország közepéről és nyugati feléről került ki, ellenben az ország északi és keleti részében – kevés kivétellel – a megyék népessége kevesebb volt 1880-ban, mint 11 évvel ezelőtt. Legnagyobb volt a szaporodás a következő megyékben: Pest, ahol a népnövekedés 16.68 százalék volt, azután Csanád (15.16), Vas (8.71), Zala (8.03), Békés (7.88), Moson (7.74), Jász-Nagykun-Szolnok (7.69), Esztergom (7.67), Komárom (7.30), ellenben pl. Aradmegyében 5.63, Alsó-Fehérben 5.65, Liptóban 5.70, Zemplénben 6.72, Kisküküllőben 7.93, Szolnok-Dobokában 8.03, Biharban 10.53, Szilágyban 12.08 százalékkal *fogyott* a népesség. A pusztulás e szomorú perspektívájában egyedül a magyar faj aránylagosan kedvezőbb szaporodása volt a biztató jelenség: azon 30 megye közül, a melyben a népesség szaporodott, 15-ben abszolút, 6-ban

pedig relatív többsége volt a magyarságnak, a nem magyar többségű megyék közül tehát csak 9 szaporodott, holott a magyar többségű megyék száma 31 volt, a nem magyar többségű megyéké meg 32. Viszont a 33 fogyó megyéből csak 10 volt a magyar többségű, 23 idegen többségű.¹

Már 1880-tól 1890-re a szaporodás területi alakulása egészen más képet ad. A kolera hatása megszűnt ugyan, de helyette a szaporodást a gyenge születési többlet (egy- és kétgyermekrendszer) és az ezen évtizedben már nagy hullámokat verő kivándorlás befolyásolta kedvezőtlenül. Míg 1869-től 1880-ig úgyszólván csak az ország közepe és a Dunántúl gyarapodott, 1880-tól 1890-ig a Dunántúl csak az egyetlen Zalamegyében haladta meg a szaporodás az országos átlagot, de ott sem valami jelentékenyen. Az ország közepe azt a vezető szerepet, amelyet már 1869–1880 közt elfoglalva tartott, a következő évtizedben is megőrizte, de a kedvező szaporodású terület most már tovább halad s az ország szívével összeköttetésben az ország északkeleti határáig vonul, számos oly megyét foglalva magában, a melyek a megelőző korszakban lényeges fogyás szinterei voltak, most azonban egyesek a természet reprodukáló erejének bámulatos hatását tüntetik föl: így pl. Bihar vármegye népessége 1869-től 1880-ig, mint láttuk, több mint 10%-kal fogyott, 1880-tól 1890-re azonban 15%-ot is meghaladó szaporodást ért el. Biharon kívül még a következő megyéknek volt e tíz év alatt igen kedvező, 15%-ot is meghaladó szaporodásuk: Pest, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Csanád. Ellenben gyenge volt a szaporodás a kivándorlás és az egy- és kétgyermekrendszer hatása alatt Árva, Liptó, Gömör, Abauj-Torna, Sáros, Veszprém, Fogaras, Nagyküküllő, Brassó, Háromszék, Csík és Udvarhely vármegyékben, ahol a szaporodás 5%-on is alul maradt, továbbá a megelőző 11 év alatt aránylag elég kedvezően szaporodó Mosón megyében és Szepes vármegyében, a melyek népessége megfogyott.

Áttérve már most a legutolsó évtizedben elért szaporodás területi alakulásának tüzetesebb vizsgálására, először általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy a szaporodás legtöbbször egészen másképen alakul mint a születések többlete útján elért u. n. természetes szaporodás. Vannak ugyanis kedvező természetes szaporodású megyék, a melyek népességét erősen fogyasztja a kivándorlás vagy az ország más vidékeire történő elvándorlás, míg egyes gyöngébb természetes szaporodású területek bevándorlás és odavándorlás révén a valóságban erősen gyarapodnak. Az országot egészben tekintve, azt látjuk, hogy a valóságos szaporodás

¹ L. Láng: Magyarország népességi statisztikája. (Bpest 1884, 466. s. köv. 1.)

a természetes szaporodást nem érte el: az utolsó tíz év alatt népességünk csak 1,790.768 fővel gyarapodott, holott pusztán a születések többlete alapján 1,957.514 fővel kellett volna növekednie, a valóságos szaporodást tehát a kivándorlás 166.746 lélekkel tette kedvezőtlenebbé a természetes szaporodásnál, ami annál hangosabban hívja fel magára figyelmünket, mert ugyanezen idő alatt jelentékeny bevándorlás is áramlott be ide hozzánk, a kivándorlás tehát még jóval nagyobb, mint a természetes és tényleges szaporodás különbözete alapján gondolnánk. Végző eredményben és százalékos arány szerint ez a különbség nem látszik nagynak. Volt ugyanis 1890-től 1900-ig százalékban kifejezve:

	Magyar- országban	Horvát-Szlávon- országokban	A magyar birodalomban
Természetes szaporodás	11.3	10.4	11.2
Tényleges szaporodás	10.3	9.7	10.3

Egyes megyékben azonban a különbség igen tetemes, így pl. a következőkben:

	A természetes szaporodás %-a	A tényleges szaporodás %-a 1890—1900.		A természetes szaporodás %-a	A tényleges szaporodás %-a 1890—1900.
Árva	8.7	0.2	Abauj-Torna	13.1	3.5
Turócz	9.6	3.9	Sáros	15.4	3.2
Baranya	5.0	0.7	Szepes	11.2	4.3
Tolna	7.6	0.2	Torontál	8.6	3.3
Veszprém	9.9	2.9	Modrus-Fiume	11.6	3.4

Ezek a megyék, a melyekben a valóságos szaporodás többszörösen is alatta marad a természetes szaporodásnak, kiváltképen azoknak a megyéknek a sorából kerülnek ki, a melyeket a kivándorlás erősen sújt. Általában véve is azt látjuk azonban, hogy néhány kivételes ok hatása alatt álló megyét nem tekintve, az összes vármegyékben kisebb volt a valóságos szaporodás a természetes szaporodásnál, még pedig nemcsak az ország határát átlépő kivándorlás miatt, de tetemes részben annak következtében is, hogy a megyei népesség a városokba tódult, a melyek valóságos szaporodása viszont a vidéki népesség beözönlése révén kivétel nélkül meghaladta a természetes szaporodást.

Az említett kivételes állású megyék, a melyekben a szaporodás a születések többleténél nagyobb volt, a következők: Pestmegye (a melynek népessége kivált a főváros környékén szaporodott erősen, a főváros vonzó ereje a gazdaságilag már vele egységes egész alkotá szomszédos falvak népnövekedésén is éreztetvén hatását), továbbá Borsod, Krassó-Szörény, Besztercze-Naszód, Hunyad, Szeben és Szolnok-Doboka, a melyeknek születési többletüket meghaladó szaporodása székhelyeik vagy ipari, forgalmi, bánya- és kohótelepeik vonzó ereje által okozott bevándor-

lásnak köszönhető, a mihez hozzájárul Krassó-Szörény vármegyénél ezenkívül két nagy telepés község létesítése is.

Ha a válságos szaporodás százalékos skálájának alapul vételével elkészítjük a valóságos szaporodás kartogram m ját, annyiféle gyenge szaporodási területet állapíthatunk meg, a hányféle kivándorlás pusztítja népességünket s a kivándorlás által fogyasztott népességű megyékhez csatlakoznak az egy- és kétgyermekrendszert követő lakosságú, tehát gyenge természetes szaporodású megyék.

Ehhez képest gyenge (7%-on is alul maradó) valóságos szaporodást mutattak a felvidéken a kivándorlástól sújtott Árva (0.2), Liptó (6.7), Szepes (4.3), Sáros (3.2), Abaúj (3.5) és az emellett még oligantropikus Gömör (4.8) vármegyék összefüggő területe, a melyekhez távolabbi szigetként sorakozik a szintén szaporátlan Hont. Az Ausztriába, Amerikába meg Horvátországba irányuló kivándorlásnak és részben az egy- és kétgyermekrendszer követésének hatása folytán az összes dunántúli megyék szaporodása alatta marad a 7%-nak, az egy Zala (7.7%) kivételével, s a Dunántúl szaporátlan vidékéhez csatlakozik az Alföldön Bács (5.5), Torontál (3.3), Csanád (6.7), Temes (5.6) összefüggő területe. A Királyhágón túl a gyenge természetes szaporodású Torda (6.6) egy alacsony szaporodású szigetet, míg a romániai kivándorlástól és részben az egygyermekrendszer átkától sújtott Nagy-Küküllő (6.8), Fogaras (4.5), Brassó (6.8), Háromszék (5.3), Udvarhely (7.0) csekély szaporodású vidéke pedig összefüggő területet alkot. Az erős szaporodású vidékek az anyaországban két szigetet (Pest 20.4 és Hunyad 13.0) és egy összefüggő nagy területet alkotnak az ország északkeletén.

Ezek a megyék: Borsod (17.6), Szabolcs (17.7), Bereg (15.8), Máramaros (15.2) Szatmár (12.4) és lefelé Besztercze-Naszód (12.1), Csík (12.3), a melyek erősebb valóságos szaporodásukat részint természetes szaporodásuknak, részint pedig a kivándorlást helyenkint egyensúlyozó bevándorlásnak köszönhetik.

Ha már az ellentétet elmosó nagy vármegyei területek is ilyen nagy eltérést mutatnak a szaporodás mértéke tekintetében, még feltűnőbb különbségekre bukkanunk, ha a megyéken belül az egyes járások szaporodását vesszük szemügyre. Legszembeszökőbb példa Máramaros vármegye, a melynek valamennyi járása erősen szaporodott, míg egy járásban: a técsőiében a népesség valamivel apadt. Fejérmegye váli járása csak 0.6%-kal, a sárbogárdi járása 12%-kal gyarapodott. Zalamegyében a novai járás népessége több mint 15%-kal nőtt, a filokszera-vész által erősen sújtott tapolczai járásé fogyott. Általában véve azt látjuk, hogy míg egy vármegyének népessége sem fogyott meg az

utolsó tíz évben (még a leggyengébb szaporodású Tolna is 0.2%-os szaporodást mutat), addig az imént említettekén kívül is nem egy járás van, a melynek népessége számottevő természetes szaporodása ellenére is fogyott. Árva megyének két, Baranya-, Somogy-, Veszprém-megyének egy-egy, Tolnának három járásában, Bácsmegeye egy, Sáros két, Szepes öt járásában, Torontál négy járásában, Krassó-Szörény-, Brassó-, Háromszék- és Torda-Aranyos megyék egy-egy járásában, kisebb volt a népesség 1900-ban, mint tíz évvel azelőtt. Sok helyt a fogyás jelentéktelen, de egyes járásokban nagyon erős (Árvában pl. a vári járás népessége majd 7%-kal csökkent, Baranyában a pécsváradi járásé, Szepesben a szepesófalvi és késmárki járásé több mint 5%-kal).

Ha végül az anyaország valóságos szaporodást a drávántúli részek valóságos szaporodásával vetjük össze, azt látjuk, hogy a népesség szaporodása százalékban kifejezve:

	1809-1880.	1881-1890.	1891-1900.	1859-1900.
Az anyaországban	1.3	10.3	1.03	23.9
A Drávántúl	2.8	15.5	9.8	30.4

Az utolsó három évtized közül a két elsőben Horvát-Szlavónország erősebb természetes szaporodása és az anyaországból való beáramlás révén nagyobb valóságos szaporodást ért el, mint az anyaország, az utolsó tíz esztendő alatt azonban, mikor természetes szaporodásuk is gyöngébb volt s mikor már az amerikai kivándorlás ott is nagy erővel lépett fel, a társországok szaporodása kisebb volt az anyaországénál. Az egész 31 évi időszak népességi mérlege kedvezőbb a társországokban, mint a Dráván innen s ez természetesen meglátszik a közjogi alkotórészek népességének egymáshoz való arányán is. Ha ugyanis az anyaország népességét 100-nak vesszük, a társországok népessége volt:

1869-ben	1880-ban	1890-ben	1900-ban
13.6	13.7	14.4	14.4

Vagy a magyar birodalom összes népességével állítva szembe: míg 1869-ben, a drávántúli lakosság a magyar birodalom összes népességének 11.9%-át tette, a századfordulón már a népesség 12.5%-a lakott a társországokban.

IV.

Az új idők egyik legsajátságosabb jelensége a városok népességének a vidéki népfölösleg beözönlése által előidézett szédületes gyor-

saságú szaporodása. A városok vonzó erejét szülő okoknak (a vidék képtelen volt a népfölöslegének eltartására, a termelés tényezőinek, a szellemi életnek, a művelődést szolgáló intézményeknek, a közigazgatás szervezetének, a véderőnek központosítása, a közlekedési eszközök fejlettsége stb.) és e felszívó erő népesedési, gazdasági, erkölcsi stb. téren mutatkozó következményeinek¹ a maguk sokféleségében csak folületesen való tárgyalása is nagy terjedelmű tanulmányt adna eredményül s ezért – szem előtt tartva a kitűzött céltól megszabott kereteket -- kénytelen vagyok egyszerűen ama tények felsorolására hivatkozni, melyek a városi népesség rohamos fejlődését bizonyítják, szemben a vidék aránytalanul gyengébb szaporodásával. Ezt látjuk pl. a magyar anyaországra vonatkozó következő táblából:

	P o l g á r i n é p e s s é g			
	1869.	1880.	1890.	1900.
Vidék	11,628.539	11,592.518	12,678.542	<u>13,698.367</u>
R. t. városok	963.387	1,021.896	1,118.623	<u>1,273.327</u>
Thj. városok	987.203	1,135.189	1,365.823	1,749.880

	S z a p o r o d á s % - b a n			
	1869—1880.	1880—1890.	1890—1900.	1869—1900.
Vidék	— 0·3	9·3	8·0	17·8
R. t. városok	6·1	9·5	13·8	32·2
Thj. városok	15·2	20·2	28·1	77·5

Itt mindenekelőtt igazolásra szorul, hogy a városok kritériuma gyanánt a közigazgatási jelleget fogadtuk el, holott a nemzetközi statisztikai kongresszusok a 2000 leieknél népesebb községeket tekintik városnak, nagy városoknak pedig egy újabb gyakorlat a 100.000-nél több lakost számláló városokat. Nekünk mindössze két 100.000 léleknél népesebb városunk van: Budapest és Szeged, a melyek közül Budapest amúgy is külön méltatást követel, a 2000-es lélekszámot alapul venni

¹ L. Különösen Földes: Városaink és városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján (Nemzetgazd. és stat. értekezések II. 3. Bpest 1884). Továbbá: A. F. Weber: The Growth of Cities New-York 1899. Hansen: Die drei Bevölkerungsstufen (München 1889); Ammon: Die Gesellschaftsordnung etc. (3. Aufl. Jena 1900); Kuczynski: Der Zug nach der Stadt (Stuttgart 1897); Ballod: Die Lebensfähigkeit der städtischen und ländlichen Bevölkerung (Leipzig 1897); Die Grosstadt, Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung (Bücher, Ratzel, Mayr, Waentig, Simmel, Petermann, Schäfer), Dresden 1903; Cannan: The decline of urban immigration (Nat. Rev., London 1894); Longstaff: Rural depopulation (Journ. of the R. Stat. Soc., London 1893); Rauchberg: Der Zug nach der Stadt (Stat. Monatschrift, Wien 1893); Sohnrey: Die Bedeutung der Landbevölkerung (Berlin 1896); Wattier: L'émigration des campagnes vers les villes (Bruxelles 1893); Twelfth Census of the United States (Vol. I. Part I.).

pedig szintén nem tanácsos, először is azért, mert statisztikai adatok községeink e csoportjáról külön nem állnak rendelkezésre, de azért is, mert pusztán a lélekszám nem lehet döntő a városi jelleg megállapításánál, a mely tulajdonképen esetről-esetre volna meghatározandó minden egyes községgel szemben. Ez okoknál fogva legczélszerűbbnek látszott városoknak tekinteni mindazokat a községeket, a melyeket közigazgatási jellegük ilyenekül kijelöl.

Áttérve már most a fentebb közölt adatokból levonható tanulságok ismertetésére, legelsőbben azt a jellemző tényt állítjuk homloktérbe, hogy a járások népességének felszívása révén a törvényhatósági városok 31 év alatt alapnépességük több mint háromnegyed részével, a rendezett tanácsú városok közel harmadával gyarapodtak. Városi muni-cípiumaink szaporodása több mint négyszerese, rendezett tanácsú városaink szaporodása pedig csaknem kétszerese volt a járási népesség gyarapodásának, a népességünk e három alkotó elemének 31 esztendőös gyarapodása tehát körülbelül oly mértani haladvány formájában aránylik egymáshoz, amelynek exponense kettő (1:2:4). A rendezett tanácsú városok szaporodása nem oly rohamos, mint a törvényhatósági jogúaké, egyrészt mert a járásokra kisebb felszívó erővel hatnak, másrészt mert maguk is a törvényhatósági jogú városok hatása alá esnek. Annak a ténynek, hogy a vidéki népesség csak a saját természetes szaporodására van utalva, sőt még e természetes szaporodás jó része is a városokba folyik el, míg viszont a városi népesség gyarapodásának a természetes szaporodásnál jóval hatalmasabb erőtaraléka van a vidék népességében, érdekesen mutatkozik a következménye az 1869[^]1880 közt eltelt évtizedek alatt, amikor is első sorban a vidék népességét tizedelő kolera hatása következtében a járások népessége megfogyott s az ország igaz, hogy nagyon gyenge szaporodása csak a városok s főképen ebben a szomorú időszakban is erőteljesen gyarapodó törvényhatósági jogú városok népnövekedéséből állott elő.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a törvényhatósági jogú városok fejlődését ily rohamosnak mutató arányszám főképen Budapest varázslatos gyarapodásának az eredménye. Budapest polgári népessége 31 év alatt 165%-kal emelkedett, kivülről még csak Fiume népnövekedése haladta meg a 100%-ot 113%-os arányszámával. A rendezett tanácsú városok közül Zólyom 250%-os szaporodása még Budapestét is meghaladja s vetekedik vele Kaposvár is (161%); kívülük még Szombathely (141%), Csíkszereda (110%) és Léva (109%) népessége ért több mint kétszeres fejlődést, de viszont 15 r. t. városnak kevesebb lakosa volt 1900-ban, mint 31 évvel azelőtt, míg a törvényhatósági

jogú városok közül egynek népessége sem fogyott, sőt 10%-on alul maradó népszaporodást is csak az egy Pancsovánál (9.6%) láthatunk.

A városok e gyorsabb népnövekedésével természetesen vele jár, hogy a városok az összes népesség mind nagyobb részét tömörítik falaik közt. Az anyaországban a thj. városok 1869-ben az összes polgári népesség 7.3%-át, 1900-ban 10.5%-át, a r. t. városok 1869-ben 7.1, 1900-ban 7.6%-át foglalták magukban. A Drávántúl 1869-ben a népesség 3.2%-a, 1900-ban 4.4%-a lakott városokban.

A nyugati államokban még ennél is erősebb a néptömörülés. A Németbirodalomban pl. 2000-pél népesebb községekben lakók 1871-ben a népesség 36.1%-át, 1900-ban pedig már 54.3%-át alkották, ha pedig csupán a 100.000-nél népesebb nagyvárosokat tekintjük, azt látjuk, hogy míg 1871-ben a nagyvárosok népessége az össznépességnek csak huszad-részét tette, addig ma körülbelül minden hatodik német polgár nagyvárosban lakik. Svájc két nagy városa: Zürich és Basel 100 év alatt tízszeres, Anglia nagyvárosai ugyanezen idő alatt hatszoros népességre tettek szert, úgy, hogy ma Nagybritanniában minden harmadik ember 100.000-nél nagyobb népességű városban lakik. Még élénkebbnek tűnik föl a gyarapodás, ha csak egyes városokat veszünk számba. Ekkor azt látjuk, hogy 100 év alatt:

Berlin	14.7 —	Birmingham	7.4 —	Moszkva	3.4 —
Budapest	13.6 —	Hamburg	6.6 —	Madrid	3.4 —
Glasgow	9.8 —	Manchester	6.5 —	Amsterdam	2.4 —
Varsó	8.6 —	Szentpétervár	6.0 —	Konstantinápoly	2.2 —
Brüsszel	8.4 —	Páris	4.9 —	Nápoly	1.5 —
Liverpool	8.3 —	London	4.7 —		
Bécs	7.4 —	Barcelona	3.8 —		

szerezésére nőtt 100 évvel ezelőtti népességének.

Látni, hogy Budapest népszaporodásának gyorsasága tekintetében az imént felsorolt $\frac{1}{2}$ milliót meghaladó lakosságú európai városok közt Berlin után az első helyen áll, de e két leggyorsabban növekedő metropolison kívül is van néhány igazán rohamosan fejlődő város. Az európai arányok azonban itt is eltörpülnek az amerikaiak mellett: a 8.000 lakosnál népesebb városokban lakók 1790-ben az Egyesült-Államok összes népességének 3.4%-át alkották, 1900-ban 33.1 %-át, a 19, két-kétszázévezret meghaladó népességű városnak húsz évvel ezelőtt 6,322.006 lakosa volt, 1900-ban 11,795.809; e városok népessége tehát 20 év alatt 5 és $\frac{1}{2}$ millió lakossal gyarapodott, míg pl. hazánk 13,749.603 főnyi népességének (1880) növekedése ugyanezen idő alatt nem is egészen 3 milliót tett. Egyes városok népnövekedése igazán szédítő: Chicago népessége 20 év alatt több mint megháromszorozódott: fél-

millióról 1,700.000-re emelkedett, míg a mi szintén hatalmasan fejlődő Budapestünk népessége ugyanezen idő alatt nem is egészen kétszerezésére nőtt. Seattle városa 1880-ban 3533 lakost számlált, 1900-ban 80.671-et, a mi körülbelül olyanforma növekvésnek felel meg, mintha Budakeszi népessége 20 év alatt elérte volna Szabadkáját.

V.

Népünk különböző hitfelekezetekhez tartozó osztályai a szaporodás mértéke tekintetében nagyon eltérnek egymástól részint a születési többletben mutatkozó különbségek, részint az egyes felekezetek népességét különböző mértékben fogyasztó kivándorlás révén, végül pedig – bár kisebb mértékben – az áttérések révén is, a melyek pl. a római katolikus felekezet híveinek számát az anyaországban az utolsó 7 esztendő alatt (1896-1902) csaknem 10.000 lélekkel szaporították.

A népnövekvés főtényezője a születési többlet az egyes hitfelekezeteknél oly lényeges eltéréseket mutat s a születési többlet alakulását előidéző születési és halálozási arányszámok tekintetében oly jellemző különbségeket találunk, hogy a hitfelekezetek valóságos szaporodásának alakulását csak akkor láthatjuk világosan, ha a természetes szaporodás alakulását előbb külön is szemügyre vesszük:

Esett 1000 lélekre az 1896-1900 évek átlagában a magyar anyaországban:

	Élve születés	Halálozás	Születési többlet
Róm. kath.	41·1	27·5	13·6
Gör. kath.	41·1	31·0	10·1
Gör. kel.	37·2	31·4	5·8
Ág. h. ev.	36·0	25·2	10·8
Ev. ref.	36·2	26·3	9·9
Unitárius	34·6	24·8	9·8
Izraelita	35·4	17·6	17·8
Valamennyi hitf.	39·2	27·6	11·6

Látni, hogy a legerősebb természetes szaporaságú izraelita felekezet háromszor akkora születési többletet mutat föl, mint a kevés születés mellett nagy halálozástól sújtott görög keletiek. Újabban ugyan az izraeliták születési többlete is jelentékenyen csökkent: 1901-ben 16.1, 1902-ben 15.8% volt, de azért ma is első helyen áll s bátran egy sorba helyezhető a legkedvezőbb demografikus viszonyokat feltüntető népek természetes szaporodásával, még pedig nem a születések gyakori volta következtében, hiszen a születések arányszáma az országos átlagnál is kisebb, hanem a párját ritkító kedvező halandósági viszo-

nyoknak, az emberélet nagy megbecsülésének és jobb gondozásának a révén. A izraelitákon kívül még csak a római katolikusok születési többlete magasabb az átlagosnál, főként a születések gyakoribb volta következtében. Már a görök katolikusok elég nagy számú szülötteit ugyancsak megfogyasztja a túlságos nagy halálozás, míg az ágostai h. evangélikusokról és ev. reformátusokról éppen az ellenkezőjét mondhatni: a halandóság csekélyebb mint az országos átlag, de az egy- és kétgyermekrendszer hatása alatt a születések még kisebbek a közepesnél s így a születési többlet is alatta marad az átlagnak. Az unitárius hitfelekezet születési száma és születési többlete feltűnően csekély, de ebből valami határozott következtetést alig vonhatunk e felekezet híveinek csekély száma és más felekezet híveivel összevegyült volta miatt, amely utóbbi körülménynek a következménye az unitáriusok által kötött vegyes házasságok aránylag nagy száma és az e vegyes házasságokból származott gyermekeknek sokszor a nem unitárius házafélvállásában neveltetése.

A születések és halálozások számának s ennek következtében a születési többletnek is fentebb látott nagyon eltérő alakulása, a mihez még a kivándorlás is okozta s később közebről is bemutatott veszteségek különböző mértéke is járul, természetessé teszi, hogy az egyes hitfelekezetek valóságos szaporodása is tetemesen különbözik egymástól, mint az anyaországról szóló következő adatokból látható:

L é l e k s z á m

	összesen		az összes népesség százalékában		Szaporodás százalékban	
	1869.	1900.	1869.	1900.	1869	1900.
Róm. kath.	6,215.251	8,136.108	45·8	48·7	30·9	
Gör. kath.	1,588.043	1,830.815	11·7	10·9	15·7	
Gör. kel.	2,067.778	2,187.242	15·2	13·1	5·8	
Ág. h. ev.	1,096.184	1,250.285	8·0	7·5	14·1	
Ev. ref.	2,017.391	2,409.975	14·9	14·4	19·5	
Unit.	54.345	67.988	0·4	0·4	25·1	
Izr.	542.257	826.222	4·0	4·9	52·4	

Ez adatok az egyes felekezetek által az anyaországban 1869-től 1900-ig eltelt 31 év alatt elért szaporodást mutatják, de csak a polgári népességre vonatkozólag és a csekély számú és jelentőségű «egyéb» hitfelekezetűek mellőzésével. E 31 esztendő eredményeként az egyes hitfelekezetek híveinek szaporodása közt óriási különbségek mutatkoznak: az erős természetes szaporaságú és bevándorlás révén is gyarapodó zsidók és utánuk a természetes szaporodás tekintetében az országos átlagot szintén meghaladó római katolikusok száma növekedett

legerősebben. Legcsekélyebb a görög keletiek gyarapodása, a kiket a koleravész legkeményebben sújtott s a kik természetes szaporaság dolgában is leghátul állanak. A lutheránusok valóságos szaporodását a szász vidékek csekély természetes szaporasága és a felvidéki kivándorlás rontja le. Ugyancsak a felvidéki kivándorlás és az oláh vidékek gyenge természetes gyarapodása sülyesíti a valóságos szaporodás 31 évi átlaga (23.1 %) alá a görög katolikusok szaporodását, a kik soraiban egyébként a nagy kolera is roppant pusztításokat vitt végbe. A reformátusok szaporodása a most említett felekezetekénél nagyobb ugyan, de azért az országos átlag alatt marad a gyenge természetes szaporodás és az immár a magyar vidékek népéhez is hozzáférköző kivándorlás következtében.

A Drávántúl két uralkodó felekezete közül a nagyobb természetes szaporaságú római katolikus az átlagos (20.6%-os) valóságos szaporodásnál valamivel erősebben, a gyenge természetes szaporaságú görög keleti sokkal kisebb mértékben gyarapodott. Bevándorlás révén roppantul megszapordtak a lutheránusok, a zsidók és – a mi az anyaországból való beköltözés rovására írható – a reformátusok.

Világos, hogy a különböző mértékű szaporodás a hitfelekezetek erőviszonyait is megváltoztatja: az anyaországban a római katolikusok és zsidók nagyobb hányadát tették a népességnek 1900-ban mint 1869-ben, valamennyi többi felekezet arányszáma apadt a változatlanul álló unitáriusok kivételével. A társországokban a római katolikusok, az ág. h. ev. a református és az izraelita hitfelekezetek nagyobb, a többi felekezetek kisebb részét foglalták magukban a népességnek 1900-ban, mint 31 évvel azelőtt; a görög katolikusok arányszáma változatlan maradt.

Közelebbről vizsgálva az 1890-től 1900-ig terjedő évtizedet a hitfelekezetek szaporodása tekintetében, egészben véve ugyanazon képet nyerjük, a melyet az 1869–1900-ik időszak vizsgálata nyújtott. Érdeemesnek látszik azonban a legutolsó évtizedről a természetes és tényleges szaporodást hitfelekezetek szerint is szembeállítani, hogy megláthassuk, vajjon az egyes hitfelekezetek gyarapodására minő befolyása volt a vándormozgalomnak. Az anyaország népességéről e szembeállítást a következőkben mutatjuk be:

	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ág. h. ev.	Ev. ref.	Unit.	Izrael.
Az 1890—1900 közt elért term. szaporodás ...	933.850	198.275	134.020	112.420	209.380	6.575	134.845
Tényleges szaporodás	876.621	174.729	125.601	69.849	200.467	6.525	118.265
Fogyás a természetes szaporodáshoz képest:							
a) összesen	57.229	23.546	8.419	42.571	8.913	50	16.580
b) a term. szaporodás százalékában	6.1	11.9	6.2	37.8	4.2	0.8	12.3

Valamennyi hitfelekezet veszített tehát a vándorlások révén. Különösen feltűnő, hogy az izraeliták valóságos szaporodása is alatta maradt a természetes szaporodásnak, a mi szemben a gácsországi beáramlással, csak azzal magyarázható, hogy a zsidók részéről erős kivándorlás is áll fenn. A természetes szaporodás legnagyobb része folyik el az ág. hitv. evangélikusoktól, a kik a vándorlások révén természetes szaporodásuk 37.8%-át veszítették el.

A hitfelekezetek szaporodásának különböző mértéke természetesen az egyes törvényhatóságokban fennálló erőviszonyoknak a megváltozását, eltolódását hozta magával, a minek ismerete nem egy irányban érdekes tanulságokkal szolgál, a melyekből – elhallgatva a részleteket – csak azt emeljük ki, hogy míg a katolikusok inkább a vidéki népességbe terjeszkedtek, a reformátusok és az izraeliták a városokban nyertek tért. Az izraelitáknál ezt a körülményt városi légkört kívánó foglalkozásuk természete magyarázza meg, a reformátusoknál pedig részben talán az, hogy a pusztuló középbirtokos osztály tagjai, a kik között sok református van, eladva vagy elveszítve az ősi birtokot, nem ritkán a városba mennek szerencsét próbálni, hivatalt vállalni. Hasonlóképen állhat a dolog – a mint Vargha Gyulának az 1900. évi népszámlálás előleges eredményeiről tartott akadémiai felolvasása¹ kiemeli – a református falvak mezőgazdasági munkásaival, a kik vidéken munkát nem kapva, a városba mennek kenyeret keresni és – sajnos – sokszor a városi proletariátust szaporítani. Népszámlálásunk adatai nincsenek annyira kiaknázva, hogy e kérdésben véglegesen ítéletet mondhatnánk, de mindenesetre feltűnő jelenség, hogy pl. a fővárosban az utolsó 10 esztendő alatt a reformátusok 74.0%-kal szaporodtak, míg a városokban különben leggyorsabban szaporodó zsidók is csak 62.3%-kal, a római katolikusok meg csak 35.6%-kal s az ágostai evangélikusok 36.9%-al.

VI.

A nemzetiségek szaporodásának vizsgálása hazai viszonyaink közt az egész népességi statisztikának legfontosabb fejezete. Csak a nemzetiségek szaporodásának ismerete alapján tekinthetünk annak a nagy kérdésnek a jövődjébe: hogyan fog alakulni a nemzetiségek számbeli és – a mi ezzel kétségkívül erősen összefügg – politikai súlya. Csak ez vet világosságot arra, mely nemzetiség bír a magába

¹ Dr. Vargha Gyula: Legújabb népszámlálásunk, Budapesti Szemle 1901. évf.

olvasztás fajfentartó és hegemóniát biztosító becses tulajdonságával, melyekben van meg az a varázserő, a mely a környező nemzetiségeket a kultúra nemes fegyvereivel meghódítani, fajbeli felsőbbsege révén magába olvasztani s ezzel a természetes szaporodást hatványozni, annak hézagait betömni s magának egyre növekvő jelentőséget biztosítani képes. Viszont csak ebből tudjuk meg, mely nemzetiségek természetes szaporodásának nem siet segítségére az asszimiláció hódító ereje, mely nemzetiségek azok, a melyek természettől erős szaporodása nyom nélkül forgácsolódik szét vagy természettől is gyenge szaporodása még jobban elmosódik a kivándorlás és a faj ellenállóképességének hiánya miatt.

Mindezeknél fogva természetesen az a kérdés érdekel bennünket legfőképen, hogyan alakul és minő jövővel kecsegtet állami létünk gerinczének, a magyarságnak a szaporodása? Tulszányolja a nemzetiségekét, ad-e alapot arra az állításra, hogy a magyarság belső fajfentartó ereje kielégítő, hogy a magyarság az idegen ajkúak beolvasztása által is gyarapodik s hogy közeledünk-e az egységes magyar nemzeti állam tökéletes kiépítése felé. Feleletünk minden irányban biztató.

Ha mindenekelőtt azt a kérdést vetjük föl: kielégítően szaporodott-e a magyar faj, azt kell mondanunk, hogy egy félszázadra visszanyúló adataink tanúsága szerint a magyarság Európa leggyorsabban szaporodó fajnépei közé tartozik. Ha ugyanis a magyar birodalom egész területén a magyarság létszámát a szükséges szigorú kritikának alávetett 1850-iki népszámlálás adatai alapján 5 millióra becsülik is, mikor pedig a valóságnál alighanem magasabb számot fogadtunk el, az 1900-ik év végén már 8,742.801 főből álló magyarság szaporodása ötven év alatt 3 és $\frac{3}{4}$ milliót tett, a mi 74.8%-nak felel meg. Ennél magasabb szaporodási arányt egész Európában csak Oroszország nem tökéletesen megbízható adatai mutatnak, a melyek szerint Oroszország népessége 50 év alatt 81.9%-kal szaporodott volna. Anglia és Wales népessége ugyan szintén 81.4%-kal szaporodott ennyi idő alatt, de az egész egyesült királyság Írország kedvezőtlen szaporodása révén csak 51.5%-kal. Németalföld népessége 67, Dániáé 666, Portugáliáé 55.1, a Németbirodalomé 59.2, Norvégiáé 68, Belgiumé 55.5, Ausztriáé 489, Svájczé 39, Olaszországé 33.4 Spanyolországé 17, Franciaországé meg csak 12.8%-kal növekedett az utolsó 50 esztendőben. Igaz, hogy ha a magyar birodalom egész népességét összefoglaljuk, a most köztölt névsorban ugyancsak hátra kerülünk, amennyiben összes szaporodásunk a XIX. század második felében csak 45.96% volt, ezt azonban az idegen ajkú nemzetiségek gyöngye szaporodásának rovására írhatjuk, míg egyedül a magyarság ugyanez idő alatt – mint láttuk – csaknem 75%-kal gyarapodott.

Már innen is látni, mennyivel erőteljesebb a magyarság szaporodása a többi nemzetiségekénél, de még világosabban elénk állítják ezt a következő, csupán az anyaország polgári népességére vonatkozó adatok, a melyek, bár az 1869-iki népszámlálás az anyanyelvet nem tudakolta, mégis – Keleti Károlynak a tankötelesek száma alapján tett s a szükséghez képest korrigált becslése alapján – 1869-ig tekintenek vissza. Ezek szerint volt¹:

Év	A magyar anyanyelvűek			A nem magyar anyanyelvűek		
	száma	szaporodása		száma	szaporodása	
		szám szerint	%-ban		szám szerint	%-ban
1869	6,027.385	—	—	7,551.744	—	—
1880	6,404.070	376.685	6·25	7,345.533	—206.201	—2·73
1890	7,357.936	953.866	14·89	7,805.052	459.519	6·26
1900	8,588.834	1,230.898	16·73	8,132.740	327.688	4·20

Az idegen ajkúak szaporodása tehát állandóan igen nagy mértékben gyengébb a magyarság szaporodásánál: legkedvezőbb arányszámuk sem igen haladja meg a magyarságnak még az 1869–1880. évtizedben elért, a kolera pusztításai által leszállított legkedvezőtlenebb arányszámát sem. Természetes következménye azután ennek, hogy míg 1869-ben az idegen ajkúak száma a magyarokénál 1 ½ millióval volt több az anyaországban, egy emberöltő múltán már a magyarság majd félmillióval erősebb az idegen ajkúaknál. Hogy ez a fényes eredmény mennyiben alapszik a magyarság kedvezőbb természetes szaporodásán és mily nagy mértékben köszönhető fajunk asszimiláló képességének, azt alább a természetes és tényleges szaporodás nemzetiségek szerint való szembeállításánál fogjuk látni.

A magyarság e diadalmas terjeszkedése még nyer belső értékében azáltal, hogy kiváltképen gazdasági és szellemi életünk középpontjait alkotó, állami létünkben a népességük számbeli erejénél tetemesen nagyobb súlylyal bíró városokban nyomul előre. Volt ugyanis:

	A magyar anyanyelvűek			A nem magyar anyanyelvűek		
	száma	száma	száma	száma	száma	száma
A járások népességében	1880. 5,045.030	1890. 5,692.070	1900. 6,379.389	1880. 6,546.367	1890. 6,980.862	1900. 7,319.732
A r. t. városok népességében	667.360	772.639	925.949	353.442	351.594	346.624
A t. h. j. városok népességében	691.680	893.227	1,283.496	445.724	472.596	466.384
A r. t. és t. h. j. városok népességében együtt	1,359.040	1,665.866	2,209.445	799.166	824.190	813.008

¹ Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése, Közgazdasági Szemle 1902 június.

Vagyis: --

	A magyar			A nem magyar		
	anyanyelvűek szaporodása			vagy fogyása (—) %-okban		
	1880— 1890.	1890— 1900.	1880— 1900.	1880— 1890.	1890— 1900.	1880— 1900.
A járások népességében	12·8	12·1	26·5	6·6	4·9	11·8
A r. t. városok népességében	15·8	19·8	38·8	— 0·5	— 1·4	— 1·9
A thj. városok népességében	29·1	43·7	85·6	6·0	— 1·3	— 4·6
A rt. és thj. városok népességében együtt	22·6	32·6	62·6	3·1	— 1·4	1·7

Míg tehát a magyarság városainkban hatalmas arányokban hódít, az idegen ajkúak a r. t. városokban mindkét évtizedben fogytak, a törvényhatósági jogú városokban 1880-ról 1890-re némileg szaporodtak ugyan, de az utolsó decenniumban számuk itt is alászállt. A magyarságnak ezt az állandó térfoglalását szembeszökően világítja meg az adat, hogy száma húsz év alatt összes városainkban 850 ezerrel nőtt, míg az idegen ajkúak ugyanezen idő alatt csak 13 ezerrel szaporodtak. A jövő fejlődés irányát: városainknak nemcsak érzésben, de nyelvben is magyarrá válását megjósolhatjuk abból a tényből, hogy míg 1880-ban thj. és r. t. városok összes népességében a magyar ajkú lakosok száma úgy aranylott az idegen ajkúakéhoz, mint 100 az 59-hez, 1900-ban 100 magyarral szemben már csak 37 idegen ajkú lakost találunk városainkban.

Törvényhatósági jogú városaink közül különösen a következőkben terjeszkedett a magyarság hatalmas arányokban:

	A magyarok száma		A szaporodás
	1880-ban	1900-ban	aránya
Budapest	205.082	568.404	177·2
Pozsony	7.518	18.744	149·3
Sopron	4.876	11.769	141·4
Versecz	1.006	2.527	151·2
Temesvár	7.496	17.864	138·3
Kassa	10.362	23.574	127·5
Pancsova	1.170	2.627	124·5
Fiume	383	2.812	634·2

Látni, hogy nem a színmagyar városok állanak az első sorban. S ez természetes is, mert hiszen a természetes szaporodáson túl az asszimiláció útján való gyarapodásnak csak az idegen ajkúakat is magában foglaló városokban van meg a lehetősége, amelyekben ezenfelül a magyarság csekélyebb száma mellett a kisebb abszolút szaporodás is nagy százalékot képvisel. Ugyanez áll a rendezett tanácsú városokra is, amelyek közül Poprádon a magyarság 521·4%-al gyarapodott, mert száma 42-ről 261-re nőtt, Ólublón pedig 23-ról 142-re emelkedvén,

473.3%-kal. 100 százalékot meghaladó volt még a szaporodás Besztercebányán, Eperjesen, Erzsébetvároson, Kőszegen, Lúgoson, Nagybecskereken, Nagyszebenben, Nyíregyházán, Nyitrán, Szamosújvártt.

Ha már most azt kérdezzük, az ország mely vidékein szaporodott a magyarság legerősebben, első sorban azt konstatáljuk, hogy az ország egyetlen törvényhatóságában sem fogyott meg az utolsó húsz év alatt a magyarság, ellenben az idegen ajkúak száma az anyaország 14 városi és 15 megyei törvényhatóságában kevesebb volt 1900-ban, mint húsz évvel azelőtt. Közelebbről vizsgálva az utolsó tíz esztendő adatait, húsz százalékosnál is nagyobb, tehát az átlagos 10.3%-nyi szaporodással szemben igen tetemesnek mondható szaporodása volt a magyarságnak a következő megyékben: Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg, Máramaros, Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Fogaras, Szeben, Hunyad, Temes, az ország nyugati határán Mosón és az ország szívében Pest. A Dráván túli megyék – az egy Várasd kivételével – szintén ide tartoznak.

Első pillanatra meglepő, hogy a magyarság legtöbbször az országot körülövező úgynevezett nemzetiségi megyékben nyomult előre legrohamosabban, de tartósabb megfontolás e jelenséget természetessé teszi. Azokon a vidékeken ugyanis, ahol a lakosság zöme a magyar, a magyarság gyarapodása nem lehet magasabb az általános szaporodásnál, ellenben az idegen ajkúaktól lakott területeken tág tere van az asszimilációnak s e melleit a magyarság csekély számánál fogva az abszolút szám szerint kis mértékű növekvés is hatalmasan felszökteti a magyarság szaporodását mutató arányszámot. (így pl. Szepesvármegyében a magyarság az utolsó 10 évben 4.999 lélekről 10.589 főre szaporodott s ez 111%-os növekvésnek felel meg.) Ellenben az idegen ajkúak gyarapodása egyetlen törvényhatóságban sem érte el a húsz %-ot, még a tíz⁰-ot is csak öt megyében: Esztergom, Bereg, Békés, Máramaros és Csik megyében haladta meg, de ezekben se sokkal. A magyarok az anyaország valamennyi megyéjében kedvezőbb, még pedig nem ritkán sokszorosán kedvezőbb arányban gyarapodtak, mint az idegen ajkúak, mindössze öt megye alkot kivételt e szabály alól: Esztergom, ahol a magyarok 1890-ről 1900-ra 10.4, az idegen ajkúak 11.2%-kal szaporodtak, Somogy (5.1-7.4), Békés (6.410.4), Csik (11.9-13.8), Háromszék (5.0-6.4).

A magyarságnak ez a most vázolt erőteljes és örvendetes terfoglalása természetesen jelentékeny változást hozott létre a magyar ajkúak számbeli erőviszonyaiban is. Volt ugyanis a magyarság számaránya a polgári népességben:

	1880.	1890.	1900.
Magyarországon	46·6	48·5	51·4
Horvát-Szlavonországokban ...	2·2	3·2	3·8
A magyar birodalomban	41·2	42·8	45·4

Ez arányszámokban világosan visszatükröződik a magyarság megszakítás nélkül való fejlődése, melynek köszönhetjük azt az 1900. évi népszámlálásból konstatált becses eredményt, hogy a magyarság az anyaországban abszolút többséget ért el.

VII.

Miután általánosságban a magyar anyanyelvűek szaporodását az egy tömegben összefoglalt idegen ajkúak szaporodásával szembeállítottuk, áttérhetünk külön-külön való vizsgálására az egyes nemzetiségek gyarapodásának. Ezt két úton tesszük: először is azt számítjuk ki, hogy az utolsó húsz év alatt elért szaporodás az illető nemzetiség 1880-i létszámának hány %-át alkotja, azután pedig azt, hogy az összes szaporodásból hány százalék esett egy-egy nemzetiségre s kisebb vagy nagyobb-e ez a százalék az illető nemzetiségnek az összes népességben elfoglalt arányánál.

Az egyes nemzetiségek szaporodási aránya az anyaországi polgári népességben a következő:

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát-szerb
1880 - 1890.	14·9	6·3	2·2	7·7	7·5	7·0
1890 - 1900.	16·6	— 0·5	4·9	7·6	11·4	5·9
1880 - 1900.	34·4	5·9	7·3	15·9	19·8	13·3

Az idegen ajkúak valamennyi csoportja sokkal kisebb mértékben szaporodik, mint a magyarság, amelynek gyarapodási aránya még a leg-szaporább ruthéneknek is közel kétszerese. Az oláhok a magyarság gyarapodásának még felét sem érték el, a németek szaporodása hatszorta, a tótoké ötszörte kisebb a magyarságénál. A horvátok és szerbek (akiket az 1880-i népszámlálás nem különböztetett meg s ezért mi is összefoglaljuk őket) szaporodási aránya hozzávetőleges pontosságú, mert az 1880. és 1890-ben hozzájuk számított sokác, bunyevác, dalmát, illir néptörödékeket utólagosan kellett számukból levonni az 1900-i adatokkal való összehasonlítás kedvéért, ami természetesen nem sikerülhetett szigorú pontossággal.

A Drávántúl, ahol a magyarság erőteljes természetes szaporodásához az anyaországból való tetemes bevándorlás is járul, a magyarság még nagyobb arányokban gyarapodott, mint az anyaországban:

Volt ugyanis a szaporodás aránya a társországokban:

	Magyar	Német	Horvát-szerb
1880—1890.	66·1	41·3	12·2
1890—1900.	31·1	14·1	8·7
1880—1900.	117·7	61·2	22·0

A magyar anyaország polgári népessége húsz év alatt 2.971.971 lélekkel gyarapodott. Ezen gyarapodáson az egyes nemzetiségek következőképpen osztozkodtak:

	Szaporodás 1880—1900		Népszámlálási
	összesen	%-ban	arány 1880-ban
Magyar	2,184.764	73·5	46·6
Német	109.651	3·7	13·6
Tót	135.951	4·6	13·5
Oláh	381.685	12·8	17·5
Ruthén	69.930	2·3	2·6
Horváth-szerb	73.207	2·4	4·0
Egyéb	16.783	0·6	2·2
Összesen	2,971.971	100·0	100·0

Az összes nemzetiségek közül egyedül a magyar az, amely nagyobb arányban szaporodott, mint ahogy pusztán a népességben való aránya alapján várni lehetett volna. Míg ugyanis a magyarság 1880-ban még felét sem érte el az összes népességnek, addig az 1880-tól 1900-ig eltelt húsz esztendő gyarapodásának csaknem háromnegyedrésze a magyarságra esett. Ezzel szemben az idegen ajkú nemzetiségek közül egynek a szaporodási mértéke sem érte el a népességben elfoglalt arányokat. Feltűnő ez különösen a németeknél, akiknek szaporodása csak negyedrészt s a tótoknál, akiknek szaporodása csak harmadrészt érte el annak, a mit a népességben elfoglalt arányuk alapján várni lehetett volna.

Hogy azonban e kérdésben tisztán lássunk, szükséges tájékozódunk arról is, hogy a magyarság e nagy gyarapodása mennyiben köszönhető a természetes fajfenntartó erőnek, a születési többletnek s mennyiben írható a nemzetiségek beolvasztásának javára. Lássuk előbb arányszámokban az egyes nemzetiségek természetes szaporodását:

Esett 1000 lélekre az anyaországban:

	Születés	Halálozás	Születési többlet
Magyar 1896—1900. átl.	39·2	26·2	13·0
“ 1901.	37·6	23·9	13·7
“ 1902.	38·3	25·8	12·5
Német 1896—1900. átl.	36·9	25·1	11·8
“ 1901.	35·2	23·5	11·7
“ 1902.	35·6	24·0	11·6
Tót 1896—1900. átl.	43·6	29·8	13·8
“ 1901.	41·9	28·0	13·9
“ 1902.	41·9	29·9	12·0
Oláh 1896—1900. átl.	36·9	31·1	5·8
“ 1901.	35·8	27·1	8·7
“ 1902.	37·3	29·0	8·3
Ruthén 1896—1900. átl.	43·2	27·7	15·5
“ 1901.	40·3	25·9	14·4
“ 1902.	43·3	29·3	14·0
Horvát 1896—1900. átl.	45·0	33·7	11·3
“ 1901.	38·3	26·8	11·5
“ 1902.	41·2	27·5	13·7
Szerb 1896—1900. átl.	43·3	35·1	8·2
“ 1901.	39·4	29·4	10·0
“ 1902.	40·7	31·8	8·9
Valamennyi nemzetiség együtt			
1896—1900. átl.	39·2	27·6	11·6
1901.	37·6	25·1	12·5
1902.	38·4	26·9	11·5

Ez adatok tanúsága szerint magas születési arányszámuk révén legnagyobb a ruthének és utánuk a tótok születési többlete. Sok a születés a horvátoknál is, de a nagy halandóság természetes szaporodásukat többnyire az átlag alá szállítja. Ugyanezt mondhatjuk – fokozottabb halandóságukat kiemelve – a szerbokről is, akiket az utóbb emiített körülmény legszaporátlanabb nemzetiségünké tesz az oláhok után, akiknek csekély természetes szaporasága a gyér születés és a sűrű halálozás közremunkálásának eredménye. A németek természetes szaporodása, amely – jellemző módon – évről-évre alig mutat ingadozást, nemzetiségeink közt, legcsekélyebb halandóságuk ellenére is, csak az átlag körül mozog, sőt olykor alája is sülyed az egy- és két gyermek-rendszer következményeképp előálló alacsony születési szám

révén, amelynek egyébként természetes folyománya az alacsonyabb halálozási arányszám is, minthogy a gyéresebb születés egyszersmind kevesebb gyermekhalálozással is jár. Főleg a református vidékek egy- és kétgyermek-rendszere okozza azt is, hogy a magyarság születési száma nem igen múlja fölül az átlagot, de az alacsony halálozási szám következtében (amelynél kisebbet hazánkban csak a németeknél látni) a magyarság átlagos természetes szaporodása mégis jóval kedvezőbb az országos átlagnál, ugyancsak megközelíti két legszaporább fajnépünknek a ruthénnek és a tótnak születési többletét, sőt a tótokét 1902-ben meg is haladta.

A magyarság tehát, egyes sötét foltokat (egy- és két-gyermek-rendszer, egyes vidékeken a gyermekek nagy halandósága) nem tekintve, természetes szaporodás dolgában nem áll rosszul, előnyomulását azonban mégis legfőképpen értékes asszimiláló erejének köszönheti, ami világhosszá lesz előttünk, ha a születési többlet útján elért szaporodást szembe állítjuk a valóságos szaporodással.

E szembeállításnak azonban két lényeges akadálya van. Az egyik az, hogy a természetes szaporodás nemzetiségek szerint csak 1896 óta van kimutatva, a másik meg az, hogy 1890-ben a katonai népesség anyanyelv szerint való megoszlása csak az egész Magyarbirodalomról áll rendelkezésre, közjogi alkotórészek szerint azonban nincs kimutatva. Míg a természetes szaporodás nemzetiségi adatai az összes polgári és katonai népességet felölelik, a nemzetiségek valóságos szaporodását 1890-ről 1900-ra külön az anyaország területére, ahol a szóban forgó kérdés tanulmányozása a magyarságra való tekintettel elsőrendű jelentőségű és külön a társországokra csak a polgári népességre vonatkozólag tudjuk kiszámítani. Az alább következőkben módját ejtjük mindkét akadály elhárításának. A nemzetiségek természetes szaporodásának hiányzó 1891-1895. évi adatait olyképen igyekezünk pótolni, hogy a hitfelekezeteknek az 1891-1895. évek mindegyikéről ismeretes szaporodását olyan arányban osztottuk fel az egyes nemzetiségek között, amilyen arányt foglalnak el az egyes nemzetiségek az illető hitfelekezetben. így a nemzetiségek természetes szaporodása az egész évtizedről (1891-1900) rendelkezésre áll, még pedig a teljes (polgári és katonai) népességről. Hogy a valóságos szaporodást is az egész népességről kiszámíthassuk az anyaországban, ahhoz a feltevéshez folyamodtunk, hogy a katonai népesség anyanyelv szerint ugyanazon arányban oszlott meg a Magyarbirodalom közjogi alkotórészeiben 1890-ben, mint 1900-ban. Igaz, hogy e feltevés annál kevésbé felel meg a valóságnak, inerte a katonai népességben az utolsó évtizedben éppen a magyarok erősen szaporodtak s így 1900-ban arányuk a

katonaságban kedvezőbb most, mint 10 évvel azelőtt, az 1900. évi arányszámok alkalmazása tehát a hadseregben levő magyarok számát 1890-ben a valóságosnál magasabbnak tünteti föl, az eltérés azonban semmi esetre sem lehet olyan lényeges, hogy nagyon megronthatná a részben fáradságos számításokon alapuló következő adatok értékét, amelyek az előrebocsátott okoknál fogva természetesen nem tarthatnak ugyan igényt a teljes pontosságra, de azért nem állanak messze az igazságtól.

A természetes szaporodás 1890—1900.:

Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Összesen
922.667	228.228	234.241	198.884	56.504	20.528	31.817	35.161	1,728.030

A valóságos szaporodás 1890—1900.:

Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Összesen
1.243.537	— 10.272	94.341	197.734	44.154	14.628	19.907	— 27.638	1,576.391

A valóságos szaporodás a természetes szaporodásnál több (+) v. kevesebb (—):

Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Összesen
+ 320.870	— 238.500	— 139.900	— 1.150	— 12.350	— 5.900	— 11.910	— 62.799	— 151.639

Fényes bizonyosságai e számok a magyarság faji felsőbbségének, hatalmas és a politikai súly megőrzése és gyarapítása szempontjából kiválóan becses beolvasztó képességének: egyedül a magyar faj az, amelynek az utolsó tíz esztendőben nagyobb, még pedig több mint háromszázezerrel, vagyis a természetes szaporodás jó harmadrészével nagyobb volt a valóságos szaporodása, mint amennyit pusztán a születések és halálozások különbözete alapján várni lehetett volna. Mivel pedig a bevándorlás révén, egyedül álló faj létére, a magyar nem szaporodhatik, a valóságos szaporodásnak ez az örvendetes többlete csak az asszimiláció hatása lehet. S ez a hatás a valóságban még erősebb, mint a fent közölt számok mutatják; számításba kell ugyanis vennünk a kivándorló magyarok, sajnos, ma már tekintélyes tömegét is, amelynek hozzáadásával a magyarság valóságos szaporodása még nagyobb mértékben múlná fölül a természetes szaporodást. Ellenben a többi nemzetiségek a valóságban kevésbé gyarapodtak, mint ahogyan a természetes szaporodás révén kellett volna növekedniök. Kivált a legjobban magyarosodó németekről mondhatjuk ezt el, akik beolvadását annál nagyobb nyereségnek kell tartanunk, mert bennük hazánk egyik legértékesebb nemzetiségét láthatjuk. Főként ez asszimilációnak köszönhetjük, hogy a németiség, amelynek 1890-től 1900-ig a születések és halálozások különbözete alapján több mint egy negyedmillióval kellett volna gyarapodnia, a valóságban tízezerrel fogyott, ami annál

szembetűnőbb, mert a bevándorlás külföldről is állandóan táplálja őket.

A németek után, akiknek a magyarsághoz való húzását az is szépen bizonyítja, hogy a magyar nyelv ismerete összes nemzetiségeink között náluk terjed legerősebben (1880-ban 20, 1890-ben 25, 1900-ban 31%-uk tudott magyarul), a kivándorlástól legerősebben sújtott és helyenkint szintén magyarosodó tótok valóságos szaporodása marad legmélyebben a természetes szaporodás alatt. Ellenben a nagy tömegekben együtt lakó, a városi élettől, amely a magyarosodás főtérét és tényezőjét alkotja, foglalkozásuk természeténél és műveltségük alacsonyabb színvonalánál fogva is távol élő, a nemzeti kultúrától tehát már ez okból is idegenebb oláhok közt a magyarosodás munkája nehezebben halad: a valóságos szaporodás alig valamivel marad a természetes szaporodás mögött, ami ugyan részben bizonyára annak a következménye, hogy az oláhzigányokat, akik 1890-ben az «egyéb» anyanyelvűek közé számítottak, 1900-ban az oláhok közé sorozták s ezzel az oláhok számát növelték. Erős veszteségük van azonban részben a kivándorlás révén, részben a magyarság javára a ruthének, horvátok és szerbeknek is.

Megjegyzendő azonban, hogy a horvátok és szerbek valóságos szaporodásának kiszámításánál az 1890-i népszámlálás adatait nem lehetett közvetlenül felhasználni, mert 1890-ben a horvátok és szerbek közé számítottak a sokác, bunyevác, illír, dalmát néven nevezett kisebb néptörzsek, amelyek 1900-ban már az egyéb anyanyelvűek közt vannak kimutatva. Hogy tehát a két népszámlálásnak a horvátok és szerbekre vonatkozó adatait a valóságos szaporodás kiszámítása végett szembe lehessen állítani, az 1890. évi lélekszámból utólagos számítás segítségével le kellett ütni az említett kisebb nemzetiségek lélekszámát, ami azonban a dolog természeténél fogva csak megközelítő pontossággal sikerülhetett.

Ha az e pont elején ismertetett számítást Horvát-Slavonországra vonatkozólag is véghezvisszük, végső eredményül azt nyerjük, hogy míg a horvátok valóságos szaporodása 21.540, a szerbeké 6310 fővel marad a természetes szaporodás mögött, addig a magyarság a valóságban csaknem 13.000 fővel erősebben gyarapodott, mint természetes szaporodás útján. Ezt azonban nem tekinthetjük valami örvendetes jelenségnek. A Dráván túl mai viszonyai közepette a magyarság valóságos szaporodásának ez a többlete semmiesetre sem irható az asszimiláció javára: az anyaországból a társországokba irányuló kivándorlásnak a következménye ez.

A különböző anyanyelvűek különböző mértékű szaporodása termé-

szetesen megváltoztatja az összes népességben elfoglalt és egymáshoz való arányukat is. Ezt állítják szemünk elé a következő adatok:

	Magyarország		Horvát-Szlavonországok		Magyar birodalom	
	Számarány az összes népességben					
	1890.	1900.	1890.	1900.	1890.	1900.
Magyar	48·5	51·4	3·2	3·8	42·8	45·4
Német	13·1	11·8	5·3	5·6	12·2	11·1
Tót	12·5	11·9	0·6	0·7	11·0	10·5
Oláh	17·1	16·7	0·1	0·0	14·9	14·5
Ruthén	2·5	2·5	0·2	0·2	2·2	2·2
Horvát	1·2	1·1	62·2	61·6	8·9	8·7
Szerb	2·7	2·6	25·7	25·4	6·0	5·5
Egyéb	2·4	2·0	2·7	2·7	2·0	2·1

E tíz év alatt úgy alakultak tehát a viszonyok, hogy az anyaország minden 10.000 lakosa között 290-nel több magyar volt 1900-ban, mint 1890-ben, az egész Magyarbirodalomban pedig 260-nal, viszont a nem magyar ajkúak 290-nel, illetőleg 260-nal kevesebben vannak minden 10.000 lakos közt, mint tíz esztendővel ezelőtt. Az idegen ajkúak arányszáma mind csökkent, csak a ruthéneké maradt változatlanul. Még jobban szemünkbe tűnik a magyarság térfoglalása, ha húsz esztendőre tekintünk vissza; ekkor ugyanis azaz eredmény áll előttünk, hogy a magyarok az anyaországban 480-nal, a társországokban 160-nal, az egész birodalomban pedig 420-szal vannak többen minden 10.000 lélek között most, mint 1880-ban s a magyarság, amely 1880-ban 26 vármegyei törvényhatóságban volt abszolút többségben, 1900-ban már 31 vármegyében alkotott szám szerint is abszolút többséget.

VIII.

E folytonos előrenyomulás következtében a magyarság számbeli ereje nemcsak itthon fokozódik, hanem mindjobban érezteti növekvő súlyát a közös uralkodó alatt álló másik állam vezető népével a némettel szemben is. Ausztriához való viszonyunknál fogva nagyon becses tanulságokat meríthetünk az ausztriai nemzetiségek fejlődési irányának és erőviszonyainak tanulmányozásából és annak a megvizsgálásából, hogy milyen arányt foglal el a két állam összesített népességében a két uralkodó nemzetiség: a magyar és a német.¹

¹ L. Láng Lajos: A nemzetiség Magyarországon és Ausztriában. Budapest, 1898. Kovács Alajos: Ausztria nemzetiségei. Budapesti Hírlap, 1902. október 15.

Köztudomású dolog, hogy Ausztriában a németiség számaránya sokkal kedvezőtlenebb, mint a magyarságé a Magyarbirodalomban. Míg ugyanis a magyarok az anyaország népességének abszolút többségét alkotják és a társországok beszámításával is a birodalom népességének közel felét teszik; Ausztriában a németiség az összes lakosságnak 35.8%-a tehát nem sokkal több, mint harmadrésze. Sőt a valóságban a németek aránya még ennél is kedvezőtlenebb. Ausztriában ugyanis a népszámlálás nem az anyanyelvet tudakolja, hanem a társalgási nyelvet (Umgangssprache), ami már magában véve is a többség nyelvének kedvez, de még előnyösebbé válik a többségre annak következtében, hogy az is meg van határozva, mely vidékeken minő társalgási nyelvet lehet bemondani (a magyart pl. csak Bukovinában.) A németiség számarányát javítja még az is, hogy a társalgási nyelvet is csak az osztrák honosoktól kérdezik, az idegen honosoktól azonban nem tudakolják, aminek egyik fontos következménye ránk nézve, hogy az Ausztriában élő magyar honosok az anyanyelv szerint való összeírásból teljesen kimaradtak.

Joggal állíthatjuk tehát, hogy a németiség számbeli erő dolgában sokkal rosszabbul áll Ausztriában, mint a magyarság a Magyarbirodalomban. Még kedvezőtlenebbül alakul azonban a németiség helyzete, ha a jövő fejlődés képét nézzük, a mely bizony a németekre egy csöppet sem biztató: szaporodásuk az átlag alatt marad, míg egy-két északi szláv fajnép rohamosan gyarapodik. Világosan látszik ez a következő adatokból:

A szaporodás százaléka			A szaporodás százaléka		
1880—1890.			1890—1900.		
Német	5·6	8·4	Horvát-szerb ...	14·4	10·3
Cseh, morva, tót	5·6	8·8	Olasz	1·0	7·6
Lengyel	14·8	14·5	Oláh	9·6	10·4
Ruthén	11·2	8·7	Magyar	— 17·7	16·9
Szlovén	3·2	1·4	Összesen	7·7	9·2

A németiség e csekély szaporodása természetesen a népességben elfoglalt arányát is megrontja. Mutatják ezt a következő adatok:

Arányszám Ausztria összes népességében		Arányszám Ausztria összes népességében			
1880-ban		1900-ban			
Német	36·75	35·78	Horvát-szerb ...	2·59	2·77
Cseh, morva, tót	23·77	23·24	Olasz	3·07	2·83
Lengyel	14·86	16·62	Oláh	0·88	0·90
Ruthén	12·80	13·18	Magyar	0·05	0·03
Szlovén	5·23	4·65	Összesen	100·0	100·0

Húsz év eredménye tehát az, hogy a lengyelek, rutének, horvát-szerbek és valamelyest az oláhok előrenyomultak, a cseh-morva-tótok, de kivált a szlovének, németek és olaszok hátrább szorultak. Az összes szlávok arányszáma e húsz év alatt 50.25%-RÓL 60.46%-ra emelkedett, míg a vezető németiség számaránya 36.75-ről 35.78%-ra szállt le vagyis ma minden 10.000 lélek között 97 némettel kevesebb, ellenben 176 lengyellel több van, mint húsz év előtt.

A tüzetesebb területi elemzés azt mutatja, hogy a németiség az Ausztriát alkotó 14 tartomány közül 8-ban tért veszített. Egyben alig-változott, egyben (a tenger melléken) beáramlás révén, egyben (Bukovinában) a zsidók szaporodása következtében nyomult előre s mint fajnép belső terjeszkedést csak három déli tartományban: Stájerországban, Karinthiában és Tirolban mutat, ahol t. i. a még nála is gyengébben szaporodó szlovénnel és olaszokkal lakik együtt. Ellenben az északi szlávokkal való nyelvhatár mentén érzékeny veszteségeket szenvedett s a nemzetiségekkel való küzdelem végső eredménye a németiséget a szlávok javára visszaszorított számbeli jelentőségében egyre csökkenő nemzetiség gyanánt állítja elé. Mivel pedig a számbeli súly és a politikai hegemonia között tagadhatatlanul szoros összefüggés van, érdemes egy rövid pillantást vetnünk arra is, hogy a két állam vezető népe minő arányt foglal el és minő fejlődést ígér a két állam összes népességében:

	Szám arány Magyarország és Ausztria összes népességében		
	1880.	1890.	1900.
Magyar	17·4	18·3	19·5
Német	26·7	26·0	25·3

Íme a természet és a beolvadás útján gyarapodó magyarság terjeszkedésének és az ausztriai németiség háttérbe szorításának az eredménye egy, mindkét államot befoglaló perspektívában szem elé állítva. A magyarság szakadatlan fejlődése és a németiség folytonos hanyatlása arra a jóslatra csábit, hogy három évtized múltán a magyarságé lesz a két államban a számbeli többség s ezzel a faji erő jogán a politikai hatalom is.

IX.

Fejtegetéseink során ismételtén rámutattunk arra a biztató jövőre, a melyet a magyarság diadalmos terjeszkedése enged jósolnunk. Azonban vétek volna az igazság ellen elhallgatnunk, hogy nemzeti jövőnk ragyogónak rajzolt szemhatárán itt-ott sötét felhők

feketéllenek. Aggasztó jelenség pl. a születések számának rohamos csökkenése: az 1881-1890. évek átlagában még 44.1 élveszületött jutott évenként ezer lakosra, 1891 -1895-ben már csak 41,7, 1896-1900-ban 39,2, 1901-ben 37,6, 1902-ben 38,4. A születések átlagának e sajnálatos süllyedését még sajnosabbá teszi az a tény, hogy a Dunántúl, több mint két millió magyarnak magas kultúrájú és termékeny, de szaporátlanágáról már régóta szomorú hírességű szülőföldje, újabban még jobban visszaesett gyermekáldás dolgában: a túladunai megyékben 1881-1890-ben még 41,5 születés esett évenként 1000 lélekre, 1896-1900-ban már csak 36,5. Hozzájárul ehhez, hogy a szaporaság csökkenése bár az erős asszimiláció és sűrű beözönlés által egyelőre el van burkolva már az Alföld sík vidékeire is áterjedt: az 1881-1890. évek átlagában Csanádmegyében 53,3, Békésben 48,1, Csongrádban 45,1 élveszületött esett évenként ezer lakosra, az 1896-1900. évek átlagában már csak 42,5, 41,3 és 40.¹ Igaz, hogy ugyanezen idő alatt a halálozások arányszáma is csökkent, még pedig valamivel nagyobb mértékben (országos átlagban 1880-1890-ről 1896-1900-ra: 32,8%-ról 27,6%-ra), mint a születéseké, s így a születési többlet valami kevéssel nagyobb ugyan, mint a múltban, de ez eredménynyel annál kevésbé lehetünk megelégedve, mert népünk halandósága még mindig oly nagy, hogy nála nagyobbat az 1891-1900. évek átlagát tekintve az európai államok közül csak Orosz- és Spanyolországban találunk. Különösen a gyermekhalandóságunk mutat elrettentő arányokat: az 1896-1900. évek átlagában minden 1000 halott között 483 öt évesnél fiatalabb gyermek szállt kora sírba, s az újszülötteknek egyharmad része nem éri meg az ötödik életévét. Ez a nagy halandóság okozza aztán, hogy születési többlet dolgában Európa többi népeihez képest nagyon hátul állunk: mindössze néhány legtöbbszörre súlyos gazdasági és társadalom-erkölcsi bajtól sújtott országnak van kisebb szaporodása, mint a mi népünknek. Így a többek közt a már szomorú hirre vergődött Spanyolorzágnak, Franciaországnak és Írországnak, a melyek népesedésének kedvezőtlen alakulása komoly intelmet foglal magában számunkra is, a kik ugyan hála a sorsnak – még nem jutottunk arra a végzetes lejtőre, a melyen az említett országok, úgy látszik, megállás nélkül csúsznak lefelé, de a kik nem tudunk élni a természet áldásaival és nem küzdünk elegendő szívóssággal a legnagyobb kincs, az emberélet megtartásáért. Innen van az, hogy míg Németországban tízezer lélek után 139, Norvégia 142, Németalföld 141,

¹ L. Ráth Zoltán: Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. Értekezések a társadalmi tudományok köréből XII. 5. Bpest, 1901.

Oroszország 136, Dánia 128, Finnország 125, Anglia 118 főnyi születési többlettel gyarapodik évenként, a mi sokkal nagyobb számú szülötteinkből minden tízezer lélek között az 1891-1895. évek átlagában csak 101, az 1896-1900. évek átlagában 116 maradt meg. Azaz valójában ez sem marad meg, még ezt a csekély természetes szaporodást is megritkítja a kivándorlás, a melynek következtében, mint láttuk, a legutolsó évtized szaporodása 166.746 lélekkel kevesebb volt annál az u. n. természetes szaporodásnál, a melyet pusztán a a születéseknek a halálozásokkal szemben mutatkozó többlete alapján el kellett volna érnünk. És itt nemcsak általános szempontból, de a magyarság szempontjából is fájó szívvel kell rámutatnunk a Dunántúl gyöngye szaporodására. Ez ország rész 11 vármegyéje közül a magyarság gyarapodása az utolsó tíz év alatt csak háromban: Komáromban, Mosonban és Vasban haladta meg a 10%-ot, ellenben hat vármegyében: Baranya, Fejér, Győr, Somogy, Tolna és Veszprém megyékben, e szaporodás arányszáma 2.04-5.20% közt váltakozik, a minek következtében az egész Dunántúl magyarsága 1890-től 1900-ig csak 7.7%-kal nőtt. Igaz, hogy ugyanezen idő alatt a túladunai megyék idegen ajkú lakossága még sokkal kisebb mértékben szaporodott, de ez annál kevésbé szolgálhat vigasztalásul, mert a Dunántúlban a maga jó két millió magyar lakosságával a magyarság egyik fő erőforrását kell látnunk, a mely hivatva volna arra, hogy hathatós tényezője legyen a magyarság előnyomulásának és hogy betöltsse az ország egyéb vidékein kivándorlási járványok által a magyarság soraiban ütött réseket.

Születési arányszámunk aláhanyatlásához, nagy halandóságához és némely magyar vidékeken a szaporodás jelentékeny csökkenéséhez csatlakozik, mint mindjobban növekvő jelentőségű szomorú tünet, a kivándorlás, a melynek sebétől immár az ország egész teste vérzik. Száz ezreit a honfiaknak vesztítettük már el az Ausztriába, a Horvát-Szlavonországokba, a Romániába és főleg a tengeren túlra irányuló kivándorlás révén, a nélkül, hogy e nemzetsorvasztó vándormozgalom (erősségéből vesztített volna, sőt pl. az Egyesült-Államokba irányuló kivándorlás megdöbbentő arányú terjedéséről világosít fel amaz adat, hogy míg az 1898. július 1-től 1899. június 30-ig terjedő pénzügyi évben 31.570 magyar, tót, ruthén és horvát nemzetiségű kivándorló érkezett oda, az 1901/1902. pénzügyi évben az imént emiített hazai nemzetiségekhez tartozó egyének közül már 98.310-en szállottak partra az Egyesült-Államok kikötőiben s ezek között – a mi csak fokozza ez adatok szomorú jelentőségét – az előbb említett évben 5700, 1901/1902-ben már 23.610 volt a magyarok száma.

Aggasztó, sőt veszedelmes tünetek ezek, mélyen fekvő gazdaság-

társadalmi bajok szülöttei. Mezőgazdasági, még pedig extenzív módon üzött mezőgazdasági foglalkozásunkhoz a népesség túlsűrű volta (tiszán agrikol államban sehol sem látunk a mienkhez hasonló népsűrűséget: 60 lelket egy négyszögkilométerre); a havasi területeken is az alföldi gazdálkodást parodizáló hibás gazdálkodási rendszer; helyenkint a sok kötött birtok; a kisbirtokok túlságos elaprózódása; a bányászat kivált egykor jelentős ezüst- és rézbányászatunk – lehanyagolása; a szőlők elpusztulása; az észszerű gazdálkodást lehetetlenné tevő helytelen tagosítás; részben az erdőtörvény túlbuzgó végrehajtásából származó legelőhiány; a hibás adórendszer mellett az állami, községi és egyházi közterhek elviselhetetlen volta; a szegényebb néposztályok hiteligenyeinek tisztességes kielégítésére hivatott intézmények hiánya s az ennek révén felburjánzó uzsora, kapcsolatban a galíciai bevándorlással, a melynek fejlettebb gazdasági érzékű jövevényei a létért való küzdelemben a benszülötteknek erős és győztes versenytársai; az áldozatait koldusbotra juttató mértéktelen pálinkaivás; a nép érdekeivel kellő módon nem mindenütt törődő rossz közigazgatás; a gyermekáldástól való tartózkodásnak önző egyéni érdekek elfajulását jelentős a nemzeti létre a legnagyobb mértékben veszedelmes terjedése; közegészségügyünknek még mindig elmaradott állapota párosulva népünknek a higiénia rendszabályaival, meg az orvosokkal, bábákkal szemben mutatkozó idegenkedésével és közömbösségével: íme nagyjából az okok, a melyek a kivándorlást, a születési szám alászállást, a nagy halandóságot és mindezek következményéül a szaporodás gyengeségét előidézik, a mi pedig ránk nézve annál nagyobb veszedelmet hord méhében, mert Európa vezető kultúrnépeinek számban messze mögöttük állunk. Épen ezért nem lehet benne kétség, hogy a szaporodást gátló bajokon segíteni és a bajok mélyen fekvő okait megszüntetni elsőrendű állami érdek és a vezetésre hivatottakat súlyos felelősséggel terhelő sürgős feladat, a melynek megoldásától függ nemzeti jövődönk sorsa.